

ОНИЩЕНКО
Олексій Семенович —
академік НАН України

НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА СПАДЩИНА — ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ СКАРБИ ДЕРЖАВИ

Доповідь з нагоди вручення Золотої медалі
ім. В.І. Вернадського НАН України

Збереження, освоєння, популяризація національної наукової спадщини — пріоритет державної ваги. Це зумовлено:

1) переходом людства до нового типу грамотності — цифрової грамотності і різким зменшенням участі в цьому процесі рукописних і друкованих форм передачі інформації, що в умовах стихії таїть загрози забуття і втрат раніше набутого наукового і практичного досвіду;

2) активізацією в періоди суперечливих суспільних трансформацій і невизначеності майбутнього пошуків у спадщині засад самозбереження і консолідації;

3) базовою роллю наукової спадщини в розвитку самої науки.

Академік В.І. Вернадський, засновник і перший президент НАН України, наголошував: «Історичне вивчення наукової творчості є нині найнеобхіднішим зняряддям нашого проникнення в нові величезні сфери наукових досягнень, що відкриваються перед нами. У важкій роботі в нових сферах знання без цього не можна йти скільки-небудь свідомо» (*Вибрані наукові праці...* Т. 8. С. 250).

Україна має колосальну документну інтелектуальну спадщину: 760 млн бібліотечних одиниць, 80,34 млн архівних документів, 17,33 млн музейних предметів. Додамо до цього фонди корпоративних, релігійних, приватних, діаспорних бібліотек, архівів і музеїв та електронні видання — і матимемо 1 млрд українських інформаційних одиниць. Це, між іншим, — гідна відповідь на міфи про українську меншовартість.

За загальним науково-інформаційним ресурсом Україна посідає п'яте місце в Європі. Бібліографія — найперший показник багатства інтелектуальної спадщини. Видано багатотомні каталоги. Реалізується стратегічне завдання — підготувати

максимально повну бібліографію рукописних, друкованих і електронних видань, створених в Україні, українцями за кордоном та іноземцями про Україну за всі часи існування писемності і на всіх носіях інформації. В основі всієї української інтелектуальної спадщини лежать наукові здобутки.

Найінформативнішими виданнями з історії української науки і самої Академії є: продовжувана серія «Національна академія наук України. Документи і матеріали» (вийшло 14 томів); п'ятитомна в 9 книгах «Історія української культури»; видання до 90- і 100-річчя Академії: «Національна академія наук України. 1918–2008», «Національна академія наук України. 1918–2018», «Національна академія наук України – 100: головні тенденції розвитку і здобутки», «Національна академія наук України. Видатні досягнення», «Національна академія наук України. Хронологія» (2008, 2013, 2018), «Керманіч української науки», «Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського» (т. 1–3).

Документально підтверджено, що НАН України завжди перебувала на передньому краї світового дослідницького пошуку і зробила вирішальний внесок у наукове забезпечення життя українського суспільства. В Академії здійснено 80% наукових відкриттів, підготовлено переважну більшість природничих, науково-технічних, науково-технологічних і соціогуманітарних видань за минуле сторіччя.

В академічній літературі відбито результативний процес формування й утвердження в Україні наукової бази трьох попередніх промислових революцій (революції парових машин, електротехнічної, кібернетичної). Нині у нас, як і в світі, на цій основі виростають різноманітні паростки четвертої – кіберфізичної – промислової революції, у якій в одне ціле зливаються нано-, біо-, інфо- і соціогуманітарні технології.

Від В.І. Вернадського, його вчення про живу речовину йде в Академії традиція розвитку наук про життя, які нині стоять у центрі всієї світової науки. Тематика досліджень академічних установ синхронно відповідає тематиці

рамкових програм ЄС, «горизонтів» і «бачень» 2020, 2030, 2050. Постійно перебувають у полі уваги академічних істориків науки персоналії вчених. Слабким місцем біобібліографій є науковий портрет ученого. Однак нині академічна біографістика все більше переорієнтовується на показ повноти наукового портрета вченого.

Дві постійні тенденції спостерігаються у вітчизняній науковій спадщині – інтеграція наук і розширення застосувань точних наук. Інтегрована наука є нині інтелектуальною платформою четвертої промислової революції. Обидві тенденції беруть початок у праматері всіх академій – Академії Платона. До речі, на вході до Академії Платона був девіз «Хто не геометр – хай сюди не заходить». Давнє свідчення, що без точних наук велика наука і висока освіта неможливі.

У новітній історії вітчизняної і світової науки помітне нарощування неоіндустріальних ідей. Напрацювання в галузях точних, технічних та й соціальних наук однозначно приводять до висновку, що перспективи не в постіндустріалізації, а в суперіндустріалізації.

Важливе значення для вивчення і популяризації наукової спадщини має робота з архівами установ і науковців. У системі НАН України близько 1,5 млн (1 468 540) архівних документів. Видано путівники по архівних фондах установ і вчених, матеріали багатьох особових фондів. Систематично виходять серії «Джерела з історії науки в Україні», «Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів».

В архівах розсіпані ідеї, думки, припущення, здогадки, співзвучні сучасному науковому пошуку. В документах академіка М.М. Боголюбова є думки про розмаїття елементарних частинок. У цій сфері, як він зазначав, «таємниць для всіх вистачить». Академік Б.М. Бабій розробляв закон про відповідальність за невпровадження наукових досягнень. Серед неопублікованих праць академіка М.Ф. Каченка є науково-фантастична повість «Через тисячу лет» (варіант «Миражи»). У ній він на чверть століття раніше за Джорджа Орвелла

з його бестселером «1984» прогнозував жахи тоталітарних режимів. Бажано, щоб кожен науковець формував і зберігав власний архів, і це було б оригінальним внеском у спадщину для наступних поколінь.

Проблемою проблем у роботі з науковою і культурною національною спадщиною є її збереження. Переважна більшість літератури останніх трьох століть виготовлена на так званому кислотному папері, ресурс існування якого вичерпується. Вихід полягає у суцільному оцифруванні спадщини. Однак головною перешкодою є відсутність широкодоступних довгострокових носіїв інформації.

Академічні установи — Інститут монокристалів, Інститут проблем реєстрації інформації, Інститут проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича, Інститут фізики, Інститут фізики напівпровідників ім. В.Є. Лашкарьова, Інститут органічної хімії розробили технології створення сапфірових компакт-дисків, строк зберігання даних на яких практично необмежений. Це відкриття світового значення, оскільки паперові носії інформації в усіх країнах під загрозою вже недалекої втрати. Потрібне державне замовлення на масове виробництво сапфірових компакт-дисків.

Попри згадані труднощі, курс на оцифрування як засіб збереження і популяризації національної інтелектуальної спадщини розширюється. У цифрову форму переводять унікальні документи, стародруки, рідкісні видання, рукописи та видання, в яких руйнується паперова основа або згасають тексти.

Функціонує «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини», яка вже містить близько 2000 рідкісних рукописів і книг. Серед них є справжні перлини: Пересопницьке Євангеліє — перший євангельський текст староукраїнською мовою, на якому поряд з Конституцією складають присягу президенти України; один з найперших слов'янських рукописів — так звані «Київські глаголичні листки». Сюди ж можна віднести й електронні архіви спадщини В.І. Вернадського, М.С. Грушевського, А.Ю. Кримського, М.М. Боголюбова та багатьох інших учених.

У Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського і Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника сформувалися широковідомі школи рукописознавства, книжкового пам'яткознавства, пресознавства, біобібліографічних досліджень.

Наповнюється оцифрованою спадщиною український сегмент Інтернету. На початок 2019 р. в ньому було понад 20 млн користувачів. Об'єднаними зусиллями НАН України і Малої академії наук України на базі останньої створено Шевченківський портал, де в електронній формі представлено всю спадщину нашого геніального поета і мислителя.

Потужні портали профільних знань діють в Інституті історії України, Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка, Інституті електрозварювання ім. Є.О. Патона, Інституті фізики, Інституті теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова, Інституті фізики конденсованих систем, Інституті монокристалів, Інституті кібернетики ім. В.М. Глушкова, Інституті проблем реєстрації інформації, Головній астрономічній обсерваторії, Українському мовно-інформаційному фонді, Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського. Сайти всіх академічних інститутів інтегровано представлені на порталі НБУВ.

Регулярно видається в друкованій та електронній формі у чотирьох тематичних серіях український реферативний журнал «Джерело», який містить близько 700 тис. записів.

Започатковано проект формування повного Національного лінгвістичного корпусу, який включатиме електронні версії всіх оригінальних українських текстів (наукових, художніх, ділових, релігійних). Це — супермета, досягнення якої потребує вагомій підтримки. Ініціаторами проекту є Український мовно-інформаційний фонд, Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова, Інститут телекомунікацій і глобального інформаційного простору та Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського.

У НБУВ створено онлайн-інформаційний комплекс, що містить близько мільйона повних текстів. У 2018 р. було зафіксовано по-

над 450 млн звернень до нього, завантажено було близько 30 млн повнотекстових документів. Тому при оцінюванні доробку науковців слід брати до уваги не тільки їх публікації і цитування у престижних журналах, а й присутність та використання їхніх праць в інтернет-середовищі.

У Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського розроблено інформаційно-аналітичну систему «Бібліометрика української науки», яка, ймовірно, стане національним індексом цитування. Такі індекси створюються і в інших країнах. Бібліометрика має на меті дати суспільству цілісне уявлення про вітчизняне наукове середовище. Невідкладним завданням є систематичне архівування наукового (і, зрештою, всього) контенту українсько-

го сегменту Інтернету, щоб зберегти його як спадщину.

Національна наукова спадщина масштабна і багата змістом. Це фундамент усієї вітчизняної інтелектуальної спадщини, основна частина якого створена зусиллями академічної спільноти. Завдяки їй Україна постала в ХХ столітті як інтелектуально й індустріально розвинена країна. Разом з сучасними науковими здобутками вона утворює інтелектуальні рушії побудови в Україні високотехнологічного, інноваційного суспільства з гідними життєвими стандартами. Національна наукова спадщина свідчить, що розвиток науки — це стратегія забезпечення майбутнього.

Уклінна подяка всім, хто створював національну наукову спадщину!